

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT *TEOLOGIE*

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**PRAVILA DE LA GOVORA ȘI PREVEDERILE EI
PRIVIND STATUTUL CANONICO-JURIDIC AL CLERICILOR DE
INSTITUIRE DIVINĂ ȘI DE INSTITUIRE UMANĂ (BISERICESCĂ)**

Coordonator de doctorat:

Pr. Prof. Univ. Dr. Emerit NICOLAE V. DURĂ

Student-doctorand:

Pr. VASILE-ALIN CĂȚOIU

Constanța, 2025

CUPRINSUL TEZEI

ABREVIERI

INTRODUCERE

I. PRAVILA DE LA GOVORA ȘI IZVOARELE EI

1. Aportul istoricilor, canoniștilor, nomocaniștilor și juriștilor în identificarea izvoarelor Pravilei de la Govora
2. O evaluare succintă a lucrărilor reprezentative și contribuția acestora la cunoașterea patrimoniului canonic-juridic românesc din secolele XVI-XVII

II. NORME CANONICE ȘI NOMOCANONICE PRIVIND CLERUL DE INSTITUIRE DIVINĂ

1. Statutul canonic-juridic al Episcopului
2. Statutul canonic-juridic al Preotului
3. Statutul canonic-juridic al Diaconului

III. PREVEDERI DIN PRAVILA DE LA GOVORA PRIVIND CLERUL DE INSTITUIRE UMANĂ (IPODIACON, ANAGNOST, CÂNTĂREȚ ETC.)

1. Ipodiaconi
2. Anagnoști
3. Cântăreți
4. Paracliseri
5. Acoluți
6. Ușieri etc.

IV. PRINCIPALELE INSTITUȚII CANONICO-JURIDICE PREVĂZUTE DE PRAVILA DE LA GOVORA

1. Instituția Botezului
2. Instituția Sfintei Euharistii
3. Instituția Spovedaniei și a Duhovniciei
4. Instituția Căsătoriei

5. Instituția Monahismului

6. Instituția Judecății bisericești și pedepsele prevăzute de Pravilă pentru încălcarea normelor canonice și nomocanonice ale Bisericii Ortodoxe Răsăritene

V. RÂNDUIELI LITURGICO-CANONICE ÎN PRAVILA DE LA GOVORA

1. Rugăciunea liturgică și particulară

2. Învățăături și îndrumări liturgice despre sărbătorile Bisericii

3. Postul și epitiimiile prevăzute

4. Învățătura Pravilei privind credința mărturisită de Biserica noastră Ortodoxă

5. Marele Trebnic și impactul acestuia asupra prescripțiilor liturgico-canonice ale Pravilei de la Govora privind Tainele și Ierurgiile Bisericii Răsăritene

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

ANEXE

CUVINTE CHEIE:

Pravila de la Govora, Pravila Mică, vechiul drept românesc, legislație canonică, legislație nomocanonică, drept bizantin, tradiție pravilnică, instituții canonic-juridice, patrimoniul canonic-juridic românesc, clerul de instituire divină, clerul de instituire umană, instituția monahismului, elementele constitutive ale Bisericii, prevederi canonic-liturgice, mireni,

SINTEZA IDEILOR PRINCIPALE PE SECȚIUNI ȘI CAPITOLE

INTRODUCERE

În introducere sunt prezentate câteva informații generale cu privire la *Pravila de la Govora*, care pun în evidență rolul pe care acest monument legislativ l-a avut în ceea ce privește începuturile dreptului scris românesc din Țara Românească.

În mod deosebit, titlul complet al *Pravilei* indică atât natura sa de „direptătoriu de leage”, adică de îndreptar legislativ, normativ pentru viața creștină, cât și temeiurile canonice pe care se sprijină conținutul *Pravilei*: canoanele apostolice, cele ale sinoadelor ecumenice și învățăturile Sfinților Părinți ai Bisericii.

Mențiunea referitoare la domnitorul Matei Basarab reflectă faptul că *Pravila* a fost tipărită cu respectarea procedurii necesare promulgării și publicării legilor, iar precizarea potrivit căreia *Pravila* a fost tipărită la Mănăstirea Govora dovedește rolul cultural și spiritual pe care l-au avut Așezămintele monahale românești în perioada feudală.

Titlul *Pravilei Mici* are un rol programatic el concentrează legitimitatea canonică și nomocanonică, autoritatea domnească și identitatea canonico-juridică a *Pravilei*, în Țara Românească a veacului al XVII-lea.

Introducerea este completată de precizarea obiectivului și a scopului redactării tezei, de indicarea contribuțiilor științifice privind tematica abordată, de menționarea metodelor de cercetare folosite în redactarea tezei și de enunțarea structurii tezei.

Până în prezent, în pofida interesului pe care cercetătorii l-au arătat pentru *Pravila de la Govora*, nu a fost realizată o cercetare despre modul în care cele trei elemente constitutive ale Bisericii (clerici, mireni și călugări) sunt reglementate în textul acestui cod legislativ, cu toate că *Pravila Mică* reprezintă primul monument legislativ în limba română tipărit în Țara Românească. Teza de față încearcă să repare acest deficit printr-o aprofundare și evaluare integrală a textului *Pravilei Mici*, ținând seama de statutul canonico-juridic al celor trei stări sau elemente constitutive ale Bisericii, și anume: clerul, laicii și monahii.

Capitolul I: PRAVILA DE LA GOVORA ȘI IZVOARELE EI

Capitolul are două secțiuni. Prima este intitulată „Aportul istoricilor, canoniștilor, nomocaniștilor și juriștilor în identificarea izvoarelor *Pravilei de la Govora*”. Este relevant faptul că, în Țările Române, a existat un fond bogat de texte pravilnice în limba slavonă, bazate pe nomocanoane bizantine. Traducătorul *Pravilei de la Govora*, Mihail Moxalie, bun cunoscător al

limbii slavone, a avut la dispoziție un astfel de text nomocanonic în limba slavonă, pe care l-a tradus în limba română, pentru a facilita accesul românilor și la normele pravilnice.

În bibliografia de specialitate, părerile cu privire la izvoarele *Pravilei Mici* diferă. În mod deosebit, se constată faptul că discuțiile asupra textelor care au stat la baza *Pravilei de la Govora*, indiferent că vorbim despre nomocanonul lui Cotelerius, de diverse pravile slavone, de Nomocanonul lui Petru Movilă, de Pravila lui Coresi sau de Nomocanonul apărut la Vidin, ilustrează varietatea și vitalitatea tradiției normative în care s-a format textul *Pravilei Mici*.

Tipărirea *Pravilei de la Govora* în 1640 a constituit o etapă decisivă în românizarea culturii pravilnice, continuându-se în felul acesta inițiativa diaconului Coresi, din veacul anterior.

A doua secțiune a capitolului este denumită „O evaluare succintă a lucrărilor reprezentative și contribuția acestora la cunoașterea patrimoniului canonico-juridic românesc din secolele XVI-XVII”. Patrimoniul canonico-juridic al secolelor XVI-XVII, concretizat în textele pravilnice care au circulat în Țările Române, în limba greacă și apoi prin folosirea traducerilor din limba slavonă, a generat și norme nomocanonice proprii, în formă de Pravile alcătuite de români. Acest patrimoniu canonico-juridic rămâne un reper esențial pentru înțelegerea evoluției vechiului dreptului românesc și pentru afirmarea rolului pe care Biserica l-a avut în formarea acestui tezaur normativ.

Bibliografia în limba română dedicată patrimoniului canonico-juridic din secolele XVI-XVII este variată și consistentă. Cercetările depășesc aria teologiei canonice și a dreptului bisericesc. Numeroși specialiști din domeniile teologic, canonic, juridic, istoric și filologic au inițiat și dezvoltat demersuri valoroase, ale căror rezultate au contribuit la cunoașterea și evaluarea patrimoniului normativ românesc din perioada feudală.

Secțiunea se concentrează pe prezentarea contribuțiilor științifice mai importante care au ca obiect fondul canonico-juridic românesc din secolele XVI-XVII, distingând între cercetările din domeniul filologic, cele din domeniul juridic și cele din domeniul teologic-canonic.

Capitolul II: NORME CANONICE ȘI NOMOCANONICE PRIVIND CLERUL DE INSTITUIRE DIVINĂ

Capitolul este împărțit în trei secțiuni, corespondent celor trei trepte ale clerului de instituire divină (episcop, preot și diacon). Păstrând ordinea ierarhică a preoției de instituire divină, prima treaptă este episcopatul.

Una dintre mărturiile care adevăresc faptul că *Pravila de la Govora* își are izvoarele ei în nomocanoanele bizantine, adică în colecțiile mixte în care au fost încorporate și normele canonice din primul mileniu, o constituie faptul că în textul acesteia se regăsesc și numeroase

prevederi referitoare la puterea și autoritatea episcopală așa cum acestea au fost reglementate în legislația canonică și păstrate în tradiția canonică ortodoxă.

În privința episcopatului, *Pravila de la Govora* oferă prevederi importante și variate, care acoperă toate dimensiunile slujirii: de la alegerea și hirotonia episcopului, la drepturile și îndatoririle care îi revin în cadrul activității sale pastoral-canonice, și până la procedura de destituire, care poate fi dispusă doar de autoritatea sinodală. Aceste prevederi nu formează o secțiune distinctă în textul *Pravilei*. Ele se împletesc cu alte reglementări care privesc celelalte elemente constitutive ale Bisericii. Însă tocmai aici se identifică originalitatea *Pravilei de la Govora*. Structura aparent „împrăștiată” a normelor poate fi interpretată ca o oglindire a unității vieții creștine. Ideea este că viața Bisericii nu se desfășoară pe compartimente separate. Episcopii, restul clericilor, mireni și monahii participă „in solidum” la activitatea Bisericii, iar responsabilitățile și relațiile lor se intersectează permanent. *Pravila* reflectă această co-participare și co-responsabilitate prin faptul că normele privind episcopatul se intersectează și sunt intercalate cu alte reglementări referitoare la mireni și monahi.

În privința celei de a doua trepte a clerului de instituire divină, presbiterul sau preotul, reglementările *Pravilei de la Govora* sunt atât de variate încât secțiunea a fost împărțită în funcție de modul în care normele canonice se referă la alegerea și hirotonia preotului, la responsabilitățile de după momentul hirotoniei, la lucrarea învățătoarească, la cea sfințitoare și la lucrarea conducătoare și la integritatea morală și fizică a preotului. Concluzia este că, în textul *Pravilei Mici*, consistența reglementărilor privitoare la presbiteri arată importanța acordată slujirii preoțești, care trebuie să rămână în deplină conformitate cu rânduiala bisericească și cu exigențele Sfintelor Canoane.

În mod deosebit, *Pravila de la Govora* cuprinde numeroase recomandări pentru preoții duhovnici. Este o altă particularitate a *Pravilei*. Motivul nu este dificil de identificat. În epoca în care a fost tipărită *Pravila*, preotul era principalul educator religios și moral al comunității. El era mai apropiat de comunitate decât episcopul, prin urmare rolul său era determinant pentru buna desfășurare a vieții bisericești și, mai ales, pentru instruirea și povățuirea mirenilor.

A treia secțiune a capitolului aprofundează reglementările *Pravilei* în legătură cu statutul canonic-juridic al diaconului. Se constată faptul că normele pravilnice păstrează principiile fixate de către canoane cu privire la această treaptă clericală. Este interesant faptul că, în privința diaconului, *Pravila de la Govora* nu conține la fel de multe prevederi exprese precum în cazul episcopului sau a preotului. Acest aspect trebuie observat prin prisma faptului că, inclusiv din punct de vedere canonic, rolul diaconului este unul auxiliar, de slujire liturgică și administrativă, în sprijinul episcopului și al presbiterului. Responsabilitățile fundamentale de învățătură, de

judecată duhovnicească și de păstorire reveneau doar primelor două trepte ierarhice, motiv pentru care normele *Pravilei* se concentrează asupra acestora. La fel de relevant este faptul că lipsa unor astfel de reglementări nu înseamnă o marginalizare, ci are rol de a reflecta poziția de slujitor a diaconului doar în dependență de episcop și preot, fără a avea inițiative pastorale proprii. De aceea, în cazul diaconului, fiind o treaptă de slujire mai restrânsă, regulile pravilnice se rezumau la subordonarea sa strictă față de autoritatea bisericească și la rolul de asistență liturgică și administrativă.

Capitolul III: PREVEDERI DIN PRAVILA DE LA GOVORA PRIVIND CLERUL DE INSTITUIRE UMANĂ (IPODIACON, ANAGNOST, CÂNTĂREȚ ETC.)

Treptele clerului inferior sau ale clerului de instituire umană la care se face referire în teză sunt ipodiaconii, anagnoștii, cântăreții, paracliserii, acoluții și ușierii. Pentru fiecare dintre aceste trepte clericale a fost alocată o secțiune separată, în care sunt indicate reglementările *Pravilei* aferente. *Pravila* nu abundă în dispoziții privitoare la clerul inferior, însă, prin prevederile pe care le conține, ea stabilește atât responsabilități exprese, cât și datorii generale.

În mod deosebit, se evidențiază accentul pe care *Pravila de la Govora* îl pune pe disciplina canonică. Sunt frecvente reglementările pravilnice care afirmă necesitatea păstrării ascultării canonice, ca de exemplu, „nu se cade preotului să blagoslovească pre episcopul, nici diaconul pre popa, nice cetețul pre diaconul”; „diaconul, preotului să i se pleace și, ca un fiu mai mic, dinsul să asculte pre preotul și să-i slujască” și „de va blăstema diaconul pre preotul sau (...) de va șădea diaconul și va blagoslovi pre preotul, să se părăsească den diaconia lui în 6 luni, ca un neînvățat”. Iată doar câteva exemple care arată că buna desfășurare a vieții și lucrării eclesiale este condiționată de păstrarea rânduielilor și disciplinei canonice. De altfel, pe temelia legislației canonice, *Pravila de la Govora* a prevăzut un sistem ierarhic funcțional, în care ascultarea, respectul și responsabilitatea fiecărei trepte clericale sunt fundamentale pentru buna desfășurare a slujirii eclesiale. Întregul eșafodaj al vieții bisericești își găsește stabilitatea în păstrarea disciplinei canonice.

Totodată, o constatare personală este și aceea că importanța treptelor clericale este reflectată, în textul *Pravilei*, și de frecvența reglementărilor exprese privind drepturile și îndatoririle acestora. Concret, începând cu episcopul și cu preotul, trepte clericale care concentrează un număr important de prevederi, dispozițiile *Pravilei* sunt din ce în ce mai puține în ceea ce privește diaconatul și treptele clerului inferior. Această perspectivă este întâlnită și în textul Sfintelor Canoane, ceea ce indică, în mod sugestiv faptul că *Pravila de la Govora* este tributară legislației canonice și nomocanonice și principiilor acestora, inclusiv în ceea ce privește clerul bisericesc.

Capitolul IV: PRINCIPALELE INSTITUȚII CANONICO-JURIDICE PREVĂZUTE DE PRAVILA DE LA GOVORA

Este un capitol reprezentativ pentru cercetarea desfășurată, pentru că, în cuprinsul celor șase secțiuni ale sale, sunt aprofundate reglementările *Pravilei de la Govora* în legătură cu cele mai importante instituții canonico-juridice bisericești.

În prima secțiune, este tratată instituția Botezului. Cu privire la această Sfântă Taină, remarcăm că *Pravila de la Govora* rămână fidelă tradiției Bisericii. Ea preia în cuprinsul ei norme canonice importante cu privire la validitatea și efectele Botezului în Biserica Ortodoxă Răsăriteană. În același timp, prin rânduielile sale, *Pravila* împlinește și o funcție pastoral-canonice, oferind îndrumări clare pentru viața creștină a comunităților, dar și în ceea ce privește responsabilitatea părinților și, mai ales, a clericilor în corecta administrare a Sfintei Taine a Botezului.

A doua secțiune se referă la instituția Sfintei Euharistii. Este reprezentativ faptul că, în textul *Pravilei*, referirile la Împărtășire apar mai ales în contextul sancțiunilor aplicate, și mai puțin în cadrul unor norme dedicate în mod expres acestei Sfinte Taine a Bisericii. Pare paradoxal, dar oprirea de la Cuminecare, ca formă de mustrare, indică tocmai importanța fundamentală pe care instituția Euharistiei a avut-o și o are în Biserica Ortodoxă Răsăriteană. Euharistia este expresia comuniunii cu Hristos și măsura apartenenței depline la comunitatea eclezială. În acest sens, *Pravila de la Govora* este mărturia scrisă a responsabilității pe care Biserica Ortodoxă Română, prin slujitorii ei de odinioară, a arătat-o pentru observarea rânduielii canonice referitoare la Sfânta Euharistie. Acest adevăr este demonstrat de normele referitoare la Împărtășire sau „Priceștanie” pe care *Pravila* în cauză le cuprinde.

În privința instituției Spovedaniei sau a Duhovniciei, în a treia secțiune a capitolului se arată că *Pravila de la Govora* este cunoscută în special pentru conținutul ei penitențial sau disciplinar duhovnicesc. Următorul text din *Predoslovie* *Pravilei* este cât se poate de exponențial în această privință: „Prealumiinaților arhiepiscopi, mitropoliților și iubitorilor de Dumnezeu, episcopilor, și preoților, și tuturor duhovnicilor, carii cu putere preoțescă de la Dumnezeu sânt sfințiți. Teofil, cu mila lui Dumnezeu, arhiepiscop și mitropolit a toată Țara Românească, pace și spăsenie, priimiți Duh Sfânt. Cărora veți lăsa păcatele, lăsa-se-vor lor, și cui le veți ținea, ținea-se-vor lor (Ioan 20, 22-23)”. Fragmentul este mai mult decât o uzuală formulă de adresare. El indică în mod direct aria de aplicare a normelor canonice privind Afânta Taină a Mărturisirii. Adresarea solemnă către „arhiepiscopi, mitropoliți, episcopi și preoți, și tuturor duhovnicilor” delimitează sfera autorității bisericești, excluzând diaconatul, fapt ce confirmă caracterul exclusiv al slujirii duhovnicești legate de actul dezlegării păcatelor. Se face mențiune de cuvintele Mântuitorului din Evanghelia după Ioan 20, 22-23, care sunt fundamentul

scripturistic al Spovedaniei. Faptul că acest verset este plasat la începutul *Pravilei* sugerează că întregul text pravilnic are atât un fundament biblic, cât și unul canonic. Astfel, *Pravila* se configurează ca un îndreptar pastoral destinat duhovnicilor, menit să ofere repere clare pentru exercitarea puterii de a lega și dezlega păcatele credincioșilor. Prin această orientare se învederează însă și continuitatea între autoritatea canonică și temeiul evanghelic al lucrării sacramentale a Pocăinței.

În textul *Pravilei de la Govora* întâlnim precizări importante și în legătură cu instituția Cununii. Acestea au fost aprofundate în a patra secțiune a capitolului. Evaluând conținutul normativ al *Pravilei*, se poate constata că aceasta se impune și ca un veritabil cod al familiei. Ea reglementează multe aspecte cu privire la rudenie, relația dintre soți, relația copiilor cu părinții, contravențiile și infracțiunile referitoare la familie, condițiile de validitate a căsătoriei etc. Toate aceste norme sunt prevăzute cu multă responsabilitate în temeiul legislației canonice și pe baza îndrumărilor și prescripțiilor Sfintei Tradiții a Bisericii. De altfel, în vechiul drept românesc, familia era privită ca o Taină a Bisericii, prin urmare ea era normată prin legi religios-morale și prin norme întemeiate pe legislația canonică și nomocanică.

A cincea secțiune a capitolului este dedicată instituției Monahismului. În lumina reglementărilor pe care le conține, *Pravila de la Govora* poate fi considerată un veritabil regulament monahal, care stabilește norme de urmat pentru fiecare chestiune referitoare la viața monahală, de la momentul intrării în monahism și până la momentul împărțirii bunurilor care au aparținut monahului răposat. Argumente în această privință sunt frecvența și densitatea reglementărilor privind traiul monahal. Întâlnim dispoziții despre modul în care călugărul trebuie să mănânce, despre felul în care trebuie să postească, despre cum trebuie să se roage și să-și însușească programul liturgic.

Pravila de la Govora a prevăzut și recomandări privitoare și la grija față de novici. Nu sunt omise nici disciplina ieșirii din mănăstire, ascultarea față de egumen, buna înțelegere dintre călugări, interacțiunea cu cei din afara mănăstirii. În cuprinsul *Pravilei*, dispozițiile în legătură cu traiul monahal sunt atât de detaliate încât ele se referă inclusiv la unele aspecte din sfera intimității persoanei, precum, de exemplu, procedura de urmat în situația în care unui monah îi „va cura sânge de în nas” sau aspecte privind igiena personală.

Ultima parte a capitolului se referă la instituția Judecății bisericești. Coordonatele de bază în ceea ce privește modul în care *Pravila de la Govora* se pronunță în privința judecății bisericești sunt următoarele: temeiul justiției bisericești îl constituie legislația canonică și legislația imperială bizantină; judecata bisericească a fost exercitată atât prin organismele

bisericești, cât și prin intermediul unor dregători; hotărârile date de instanțele de judecată bisericească s-au bucurat de recunoaștere din partea domnitorului Țării.

Un aspect deosebit de relevant pentru modul în care *Pravila de la Govora* reglementa actul justiției este acela al pocăinței și îndreptării. Comparativ cu dreptul laic, unde ispășirea se face prin pedeapsă proporțională, în *Pravilă* ispășirea se face printr-o viață de pocăință, care are rol pedagogic, vindecător și restaurator. În *Pravilă*, infracțiunea este tratată ca boală a sufletului, nu doar ca delict social, fapt care evidențiază grija Bisericii de a pedepsi pentru îndreptare, nu pentru a răzbuna o ofensă.

Capitolul V: RÂNDUIELI LITURGICO-CANONICE ÎN PRAVILA DE LA GOVORA

În ultimul capitol al tezei am făcut referire și la faptul că, adesea, *Pravila de la Govora* se particularizează și prin numeroasele îndrumări de natură liturgico-canonică. Acestea se referă la rugăciunea liturgică și la cea particulară, la sărbătorilor bisericești, la post, la epitimiile prevăzute în legătură cu acesta, la mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe Răsăritene etc. Pentru fiecare dintre aceste subiecte a fost alocată o secțiune în capitolul de față, în care accentul cade pe argumentarea faptului că, inclusiv în privința acestor rânduieli canonico-liturgice, conținutul *Pravilei* are un temei eminamente canonic.

CONCLUZII

În cuprinsul concluziilor, sunt formulate mai multe constatări cu privire la *Pravila de la Govora* și conținutul acesteia. Dintre aceste constatări, am reținut - ca reprezentative - următoarele două:

1. Din cuprinsul *Pravilei Mici* se desprinde o viziune clară asupra unității organice a constituției Bisericii, în care fiecare element constitutiv are un rol bine definit și obligații determinate.

Reglementările pravilnice subliniază responsabilitatea comună a tuturor membrilor Bisericii și anume a unora față de alții și a tuturor față de Biserică și Întâistătătorul ei, Domnul nostru Iisus Hristos. Prin această perspectivă, se evidențiază și interdependența dintre clerici, mireni și monahi. Datoriile membrilor fiecărui element constitutiv al Bisericii nu se exclud, ci se împlinesc prin raportarea la celelalte stări sau slujiri din Biserică. Clericul, în special episcopul, este responsabil față de mireni și față de monahi. Presbiterul nu își poate îndeplini rolul și rostul în Biserică separat de comuniunea pe care o păstorește, prin urmare îndatoririle sale au legătură directă cu credincioșii mireni. Diaconul și ceilalți slujitori ai Bisericii sunt chemați să fie modele de comportament nu neapărat pentru ei înșiși, cât mai degrabă pentru credincioșii mireni care îi privesc și care se pot inspira din pilda lor. La rândul lor, monahii au responsabilitatea de a se

supune ierarhiei bisericești, în primul rând episcopului lor. Ordinea din viața lor și rânduiala duhovnicească pe care o respectă nu sunt doar căi pentru dobândirea desăvârșirii personale, ci și pilde de trăire creștină pentru credincioșii mireni.

Și laicii sunt chemați să participe la lucrarea Bisericii, însă nu oricum, ci în deplină ascultare față de episcopul și preoții lor. Pravila de la Govora devine, astfel, îndreptar către o ordonare canonică a responsabilității reciproce. Comunitatea creștină ne apare ca spațiul în care fiecare membru al Bisericii, cleric, mirean, monah, contribuie activ la menținerea unității și a ordinii. Nimic nu este reglementat la întâmplare în *Pravila Mică*, totul are un temei canonic.

2. În istoria vechiului drept românesc, *Pravila de la Govora* se distinge prin modul în care a transpus principiile canonice și normele bizantine în contextul unui Nomocanon adaptata la cerințele și necesitățile societății medievale românești de la mijlocul secolului al XVII-lea. Textul *Pravilei* nu este o traducere literală a legislației bizantine, ci rezultatul unui proces de elaborare și adaptare, care a ținut seama și de realitățile sociale și religioase ale secolului al XVII-lea. Această abordare conferă *Pravilei* o valoare dublă. Pe de o parte, ea se remarcă prin faptul că menține fidelitatea față de canoane și nomocanoane, iar pe de altă parte ea se transpune într-o formă practică de codificare a vechiului drept românesc. În acest fel, *Pravila Mică* devine un „îndreptar” al vieții bisericești și sociale care integrează clerul, mirenii și monahii într-o comuniune și comunitate responsabilă și disciplinată.

În temeiul acestei realități istorico-juridice, *Pravila de la Govora* reprezintă, în esența sa, mărturia credinței poporului român, expresia originalității legislației românești și credincioșia autorilor ei față de Teologia canonică a Bisericii Răsăritene și de Tradiția pravilnică de sorginte bizantină.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Izvoare

1. BUJOREANU, Ioan M. (coord.), *Collecțiune de legiurile Romaniei vechi și cele noi câte s'aũ promulgat de la 1 ianuarie 1875 și până la finele anului 1885. Legi, procedure, regulamente, tratate, convențiuni, decrete, instrucțiuni, formularii, tarife, tablouri, statute, concesiuni, etc. Din legile vechi sunt trecute aci: Pravila lui Vasile Lupu, Pravila lui Matei Basarab, Pravila de la Govora, Legile turce pentru proprietatea din Dobrogea*, vol. III, Tipografia Academiei Române, București, 1885.
2. MAREȘ, Alexandru (coord.), *Pravila de la Govora*, studiu introductiv, ediție critică, indice și glosar de Marius Mazilu, Ed. Universității din București, București, 2025.
3. MATEIESCU, Petre (coord.), *Pravila de la Govora*, Ed. Fortuna, Râmnicu-Vâlcea, 2016.
4. PETRE-GOVORA, Gheorghe I. (coord.), *Pravila bisericească de la Govora, numită cea mică, tipărită mai întâiu la 1640 în Mănăstirea Govora, publicată apoi în transcripțiune cu litere latine la anul 1884 de Academia Română, adusă la zi de pr. Gheorghe I. Petre-Govora la anul 2004*, Ed. Tribuna, Râmnicu-Vâlcea, 2004.

5. ***, *Pravila de la Govora*, studiu introductiv, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte, de Ștefan Găitănar, Ed. Universității din Pitești, Pitești, 2020.
6. ***, *Îndreptarea legii*, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1962.
7. ***, *Liturghier*, Ed. IBMO, București, 2012.
8. ***, *Molitfelnic*, Ed. IBMO, București, 2019.

Dicționare, enciclopedii

1. BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Ed. Diecezană, Caransebeș, 2001.
2. BUCHIU, Ștefan, TULCAN, Ioan (coord.), *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Ed. Basilica, București, 2019.
3. GUȚU, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Humanitas, București, 2003.
4. ROUSSOU, E. (ΠΟΥΣΣΟΥ, Ε.), *Dicționar de drept bisericesc* (Λεξιλογίων Εκκλησιαστικού Δικαίου), tom I (Byzantinon Δικαίου), Atena (Αθήναι), 1948.
5. SACHELARIE, Ovid, STOICESCU, Nicolae (coord.), *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988.

Cărți și monografii

1. BERECHET, Ștefan Gr., *Câteva chestiuni din istoria vechiului drept românesc*, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași, 1931.
2. BERECHET, Ștefan Gr., *Dreptul bizantin și influența lui asupra legislației vechi românești*, Iași, 1931-1932.
3. BERECHET, Ștefan Gr., *Istoria vechiului drept românesc. I. Izvoarele*, Iași, 1933.
4. BERECHET, Ștefan Gr., *Judecata la români până în sec. al XVII-lea*, teză de doctorat, Chișinău, 1926.
5. BERECHET, Ștefan Gr., *Legăturile dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea 1 – Izvoarele, Vaslui, 1937.
6. BERECHET, Ștefan Gr., *Schiță de istorie a legilor vechi românești, 1632-1866*, Tipografia eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1928.
7. BIANU, Ioan, HODOȘ, Nerva, *Bibliografia românească veche, tom I (1508-1716)*, București, 1903.
8. BIANU, Ioan, SIMIONESCU, Dan, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, tom IV, Atelierele Grafice SOCEC, București, 1944.
9. BOROIANU, Dimitrie G., *Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit așezate după chestiuni și cu interpretări*, vol. I, Iași, 1899.
10. CERNEA, Emil, MOLCUȚ, Emil, *Istoria Statului și dreptului românesc*, București, 2001.
11. CIPARIU, Timotei, *Crestomatia seau analecte literare dein cartile mai vechi și noue romanesci, tiparite si manuscrise, incepundu dela seclulu XVI pana la alu XIX, cu notitia literaria, adunate și alese*, Blasiu, 1858.
12. CONSTANTINESCU, Radu, *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor (1340-1640)*, București, 1954.
13. CRONȚ, Gheorghe, *Influența creștinismului asupra dreptului*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1937.
14. CRONȚ, Gheorghe, *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, Ed. Academiei Române, București, 1969.
15. CURCĂ, Petru, *Pravila mică de la Govora*, teză de licență, Iași, 1940.
16. DOBRESU, Nicolae, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1906.
17. DOSSIOS, N. G., *Justiția și cunoștințele juridice în Principatele Dunărene în secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și pe la începutul secolului al XIX-lea. Contribuție la istoria dreptului în România de odinioară*, vol. II, Iași, 1911.
18. DRON, Constantin, *Valoarea actuală a canoanelor*, ediție îngrijită de E.I. Roman, V. Dron, Ed. Doxologia, Iași, 2016.

19. DURĂ, Nicolae V., *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999.
20. FLOCA, Ioan N., *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe – Iași, 1646*, Sibiu, 1993.
21. FLOCA, Ioan N., *Din istoria dreptului românesc. Dreptul scris*, Sibiu, 1993.
22. FLOCA, Ioan N., *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1990.
23. FOTINO, George, *Pagini din istoria dreptului român*, Ed. Academiei, București, 1972.
24. GASTER, M., *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX), dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez*, vol. I, București, 1891.
25. GEORGESCU, Valentin Al., STRIHAN, Petre, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1631-1831)*, partea I: *Organizarea judecătorească*, vol. I (1611-1740), Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1979.
26. GRIGORIȚĂ, Georgică, *Sfintele și Dumnezeuieștile Canoane în Biserică: între tradiție eclezială și necesitate pastorală. O analiză a izvoarelor teologiei canonice în actualul context ecleziologic*, Ed. Universității din București, București, 2017.
27. HANGA, Vladimir, *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1980.
28. IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1908.
29. LONGINESCU, Ș. G., *Istoria dreptului românesc din vremile cele mai vechi și până astăzi*, Atelierele Grafice SOCEC, București, 1908.
30. MATEIU, I., *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922.
31. MILAȘ, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, vol. I, partea I – *Introducere, Nomocanonul în XIV titluri și canoanele apostolice*, trad. de U. Kovincici, N. Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, 1930.
32. MILAȘ, Nicodim, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. de D.I. Cornilescu, V.S. Radu, ediție revăzută de I. Mihălcescu, Tipografia „Gutenberg”, București, 1915.
33. MISSAIL, G., *Originile legislațiunei române*, Tipografia Lucrătorilor Asociați, Bucuresci, 1865.
34. MITITELU, Cătălina, *Dreptul bizantin și receptarea lui în pravilele tipărite, în Țările Române, din secolul al XVII-lea*, Ed. Universitară, București, 2014.
35. MITITELU, Cătălina, *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea: infracțiuni și pedepse*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2012.
36. MOISESCU, Iustin, *Ierarhia Bisericească în Epoca Apostolică*, Ed. Anastasia, București, 2002.
37. NEGULESCU, Paul, *Studii de istoria dreptului român*, Ed. Tipografia Gutenberg, București, 1900.
38. PERETZ, Ion, *Curs de istoria dreptului român*, ediția a II-a, vol. II, partea I – *Monumentele vechiului drept românesc*, 1928.
39. PERETZ, Ion, *Ideea de drept și de lege în folclorul român*, București, 1905.
40. PERETZ, Ion, *Curs de istoria dreptului român*, vol. I – *Originile dreptului românesc*, ediția a II-a revăzută, București, 1926.
41. PERETZ, Ion, *Pravilele românești din secolul al XVII-lea. Stenograme scoase de pe prelegerile dezvoltătoare ale studiului pravilelor lui Matei Basarab și Vasile Lupu, ținute în anul școlar 1929-1930*, București, 1930.
42. PERETZ, Ion, *Precis de istoria dreptului român*, Institutul de Arte Grafice „Vreamea”, București, 1931.

Studii, articole, surse web

1. BELLU, Nicolae, „350 de ani de la apariția Pravilei de la Govora”, în *MO*, SN, XLII (1990), 1-3, pp. 115-122.
2. CRONȚ, Gheorghe, „Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1645”, în *SRI*, XI (1958), 5, pp. 33-56.
3. CRONȚ, Gheorghe, „Instanțele de judecată ale Bisericii din Țările Române în secolele XIV-XVIII”, în *MMS*, LII (1976), 5-6, pp. 338-360.

4. CRONȚ, Gheorghe, „Îndreptarea Legii din 1652”, în *SRI*, XII (1960), 1, pp. 57-82.
5. CRONȚ, Gheorghe, „Pravila de la Govora din 1640”, în *SRI*, XIV (1961), 5, pp. 1211-1223.
6. DURĂ, Nicolae V., „350 ani de la apariția Pravilei de la Govora. Contribuții privind identificarea izvoarelor”, în *AB, SN*, I (40), 3-4, 1990, pp. 58-69.
7. DURĂ, Nicolae V., „Pravila de la Govora, o «carte normativă» și pentru duhovnicii zilelor noastre. Considerații și evaluări”, în vol. *Slujire și comuniune: Îndrumător pastoral*, Ed. Praxis, Râmnicu-Vâlcea, 2020, pp. 183-216.
8. DURĂ, Nicolae V., „Dreptul pravilnic (nomocanonic) și colecțiile nomocanonice”, în *RTSAA*, IX (2005), 1, pp. 7-15.
9. FLOCA, Ioan N., „Importanța canonică-juridică a Pravilei de la Govora (1640-1641)”, în *MA*, IX (1964), 6-8.
10. FLOCA, Ioan N., „Pravila de la Govora din 1640-1641”, în *BOR*, LXXXI (1963), 3-4, pp. 197-219.
11. IONESCU, I., „Pravila de la Govora, 1640-1641. 350 de ani de la tipărire”, în *BOR*, CVIII (1990), 1-2 (textul publicat și în *Îndrumător creștin ortodox „Renașterea”*, nr. 6-8, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1991, pp. 58-67).
12. MARINESCU, Stelian, „Dispozițiuni de drept laic în Pravila de la Govora din 1640”, în *BOR*, LXXXI (1963), 3-4, pp. 320-346.
13. MARINESCU, Stelian, „Matei Basarab legislator”, în *GB*, XLI (1982), 11-12, pp. 916-935.
14. MAZILU, Marius, „Pentru o nouă ediție a Pravilei de la Govora (1640)”, în *LB*, LXVII (2018), 3-4, pp. 331-340.
15. MAZILU, Marius, „Pravila de la Govora. Note filologice privind completarea unor omisiuni, lămurirea unor pasaje obscure și semnalarea unor probleme de traducere”, în *LB*, LXIX (2020), 1, pp. 23-29.
16. MITITELU, Cătălina, „Elemente de drept matrimonial în Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea”, în *Dionysiana*, 1, 2008, pp. 412-419.
17. MITITELU, Cătălina, „Clericii de instituire divină și îndatoririle lor după Pravila de la Govora”, în *RTSAA*, XVII (2013), 1, pp. 245-255.
18. MITITELU, Cătălina, „Norme juridico-canonice privind rudenția și căsătoria în Pravila de la Govora”, în *RTSAA*, XVII (2013), 1, pp. 230-244.
19. OLTEANU, Pandele, „Pravila de la Govora (1640-1641) în lumina izvoarelor bizantino-slave”, în *RS*, 29 (1991), pp. 105-119.
20. PERETZ, Ion, „Pravila de la Govora”, în *RIAF*, vol. XI, 1910, partea I, pp. 72-95.
21. PERETZ, Ion, „Pravila de la Govora”, în *RIAF*, vol. XI, 1910, partea a II-a, pp. 392-408.
22. PERETZ, Ion, „Pravila de la Govora”, în *RIAF*, vol. XII, 1911, partea I, pp. 178-193.
23. PERETZ, Ion, „Pravila de la Govora”, în *RIAF*, vol. XII, 1911, partea a II-a, pp. 467-474.
24. STAN, Liviu, „Despre modul de însușire a vechilor pravile: receptare sau asimilare?”, în vol. Liviu STAN, *Biserica și Dreptul*, vol. II – *Izvoarele Dreptului Canonic Ortodox*, ediție coordonată de Irimie Marga, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012, pp. 348-363.
25. STAN, Liviu, „Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Târgoviște (1652)”, în vol. Liviu STAN, *Biserica și Dreptul*, vol. II – *Izvoarele Dreptului Canonic Ortodox*, ediție coordonată de Irimie Marga, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012, pp. 285-321.
26. STAN, Liviu, „Tradiția pravilnică a Bisericii”, în vol. Liviu STAN, *Biserica și Dreptul*, vol. II – *Izvoarele Dreptului Canonic Ortodox*, ediție coordonată de Irimie Marga, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012, pp. 119-171.
27. STAN, Liviu, „Vechile noastre pravile”, în vol. Liviu STAN, *Biserica și Dreptul*, vol. II – *Izvoarele Dreptului Canonic Ortodox*, ediție coordonată de Irimie Marga, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012, pp. 180-186.